
ХУДОЖНЯ РЕЦЕПЦІЯ
ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РОКІВ
В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ
ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА

Кизилова В. В.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-425-2-31>

ВСТУП

Реалії новочасної історичної доби, колективна історична пам'ять українського народу формують сучасний соціум, що дозволяє людині осмислити межі свого соціокультурного існування, увиразнити ціннісні орієнтири. Відтак, художня література, в якій акумульовано досвід пере/проживання певних історичних подій відіграє допоміжну роль у процесі ініціації дитини. Однією із найтрагічніших сторінок в історії України стали події Голодомору 1932–1933 років. Його причини, передумови, й наслідки, політичний контекст стали предметом досліджень в історіографії, культурології, філософії, соціології, психології. Українським інститутом національної пам'яті зібрано джерела, що містять конкретний фактичний матеріал і можуть дослужитися при осмисленні проблеми голодомору в розрізі різних наукових парадигм¹.

Події 1932–1933 років художньо змодельовано у творах українських письменників Б. Антоненка-Давидовича («Протеже дяді Васи»), В. Барки («Жовтий князь»), Ю. Бедзика («Гіпсова лялька»), Є. Гуцала («Голодомор»), А. Дімарова («Самосуд»), Ю. Збанацького («Кандьор»), І. Кирія («Голодна весна»), О. Мак («Каміння під косою»), А. М'ястківського («Одеса-мама»), У. Самчука («Марія»), А. Сивирини («І прости нам гріхи наші») та ін. Письменники демаскували аморальність радянського тоталітарного світу, звернулися до душевних станів української людини в добу національної, духовної й фізичної катастрофи, до ситуації апокаліптичного переживання історії, коли нівелювалися самі засади

¹ Пам'ять про Голодомор 1932–1933. Український інститут національної пам'яті : веб-сайт. URL: <https://old.uinp.gov.ua/page/pamyat-pro-golodomor-1932--1933> (дата звернення 23.12.2023).

гуманності. У центрі художніх творів на тему Голодомору перебуває внутрішній світ людини, найтонші порухи душі, яка виявляє свої темні та світлі сторони у складних перипетіях, у напруженій моральній ситуації вибору². Ця тема видається актуальною і в українській літературі для дітей та юнацтва, що зумовлено зростанням інтересу молодого покоління українців до історії свого народу, реаліями новочасної доби та трансляції травматичного досвіду в сучасний контекст³.

Голодомор 1932–1933 років в Україні осмислено в літературознавчих працях В. Дончика, М. Жулинського, Т. Конончук, М. Кудрявцева, Р. Мовчан, М. Слабошпицького, Н. Тимошук. Утім, варто відзначити, що художні тексти для дитячо-юнацької аудиторії в них до уваги не взято. Окремі прозові тексти письменників українського зарубіжжя простудійовано в монографії Марини Варданян «Свій-Чужий в українській діаспорній літературі для дітей та юнацтва: національна концептосфера, імагологічні моделі». Дослідниця наголошує, що тема Голодомору в дитячій літературі є одним із важливих орієнтирів для молодого покоління українців у пошуку формування своєї ідентичності⁴.

Актуальність обраної для аналізу теми зумовлюється недостатньою увагою науковців до українських творів для дітей та юнацтва, в яких осмислено події Голодомору 1932–1933 років, необхідністю їх розгляду як органічного складника літературного процесу, що сприятиме розширенню картини розвитку української літератури для дітей та юнацтва ХХ – початку ХХІ століття як ідейно-естетичного феномену. Важливо з'ясувати динаміку теми голодомору в українській літературі ХХ – початку ХХІ століть, дослідити специфіку її художньої репрезентації у творах для і про дітей; проаналізувати способи і прийоми її художнього втілення.

1. Тема голодомору в літературі української діаспори

З огляду на специфіку розвитку української літератури в піддраньському суспільстві, тема Голодомору 1932–1933 років найбільшого поширення набула в текстах письменників української діаспори, на що

² Тимошук Н. М. Антитоталітарний дискурс української прози ХХ століття: проблематика голодомору та особливості її художньої реалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2006. 14 с.

³ Kuzlyova V., Vasylieva M. Understanding of the Traumatic Childhood Experience in Ukrainian Works for and about Children of the Second World War Period. Hamaniuk, V., Semerikov, S., Amelina, S., Makhachashvili, R. (Eds.) Proceedings of the International Conference on New Trends in Languages, Literature and Social Communications (ICNTLLSC 2021). ASSEHR : Atlantis Press. 2021. Vol. 557. P. 97–105. doi: 10.2991/assehr.k.210525.013.

⁴ Варданян М. В. Свій –Чужий в українській діаспорній літературі для дітей та юнацтва: національна концептосфера, імагологічні моделі : монографія Кривий Ріг : Дюнат, 2018. 406 с.

слушно вказала М. Варданян⁵. На материковій Україні її осмислення стало можливим лише наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.

М. Магера в оповіданні «Бевка» зосереджує увагу на почуттях і переживаннях героїв, спричинених голодом. Головний персонаж і оповідач, хлопець-третьокласник наділений чесністю, співчуттям, милосердям, загостреним почуттям справедливості. Незважаючи на голодні реалії, дитина відстоює правду, захищає тих, хто потребує допомоги. Худі, безпорадні й незахищені, доведені голодним лихоліттям майже до тваринного стану Галя й Віра, сестри-близнючки, яких не годували в школі, оскільки їх батько був «куркулем»: «Дівчатка чекали, поки вийдуть із-за останнього стола учні, і тоді вони підбігали до мисок, хапали їх двома руками, і, наче голодні кішки, вилизували залишки бовтанки»⁶. У їхньому житті домінантою стала емоція страху. Автор називає їх *наполохани зайчатка*, загострює увагу на майже тваринному існуванні.

Автор психологічно переконливо передає переживання головного героя, коли сестрички не з'явилися у школі. Головний герой вирішує віднести харчі дівчатам додому. М. Магера акцентує увагу на психологічному зламі хлопця, коли він дізнається, що дівчата попухли з голоду: «Мене щось здавило у горлі. Я почав хапати ротом повітря. [...] Старенька щось говорила, а з моїх очей цюркою текли сльози. [...] Не пам'ятаю, як тоді добіг додому. Але не забулося, що прохворів усю весну... А одужувати почав, коли поїв лісових суниць»⁷.

В оповіданні Олексі Кобця «Великий злочин маленького Михася» голод переслідує головного героя, Михася. Дорогою до міської тюрми хлопець постійно намагається прогнати його зі своєї голови, що психологічно переконливо зображено автором. Дитина згадує пісні, намагається розглядати сільські краєвиди, хати сусідів, рахує, читає Отченаш – усе ж думка про їжу не полишає його. Її, як нав'язливу ідею, письменник у тексті передає за допомогою епіфори «А їсти хочеться...». Ця фраза стає головною у творі, зумовлює хід подій.

Автор наділяє головного героя почуттям любові до ближнього, співчуттям. Попри той факт, що він сам дуже голодний, Михась, зустрівши дорогою Марійку, не задумуючись віддає їй пиріжка, якого ніс татові. Автор показує радість Михася від того, що зміг врятувати дівчинку від голодної смерті. Попри те, що сам живе з відчуттям постійного страху («...бо як закопали в городі біля хати обох менших

⁵ Варданян М. В. Свій –Чужий в українській діаспорній літературі для дітей та юнацтва: національна концептосфера, імагологічні моделі : монографія Кривий Ріг : Діонат, 2018. 406 с.

⁶ Магера М. Бевка. Укрліб : веб-сайт. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=8063> (дата звернення: 17.01.2024).

⁷ Там само.

його братів, боїться сам дома бути»⁸; «Злякано перейшов на другий бік шляху, посувався вперед обережно»⁹), він намагається позбавити від нього Марійку (вона пішла з дому після смерті матері, оскільки боялася там залишатися), хоч якось розважити її. Він радіє її ледь помітній усмішці, намагається переконати, що неодмінно забере з собою додому, коли повертатиметься.

Олекса Кобець робить акцент на з'яві емоції страху в дитини, коли той, дійшовши до в'язниці, усвідомлює, що не приніс батькові поїсти. Від цієї думки стає дуже боляче.: «Він обійшов тюрму аж поза яром. І хотів, і боявся побачити тата. Впився очима в горішній поверх понурого муру сірої цегли»¹⁰. Хлопцеві ввижається у вікні голодний батько, який простягає до нього руку. Страх стає рушієм його емоцій, думок, подій; він витісняє з дитини здоровий глузд. «Боявся. І хотів побачити (*батька – В. К.*), а боявся. Боявся свого злочину перед татом»¹¹. У такому стані Михась іде додому, але побачивши в степу мертву Марійку, не наважується продовжити свій шлях, повертається в місто, стає безпритульним. Автор, отже, показує руйнування долі Михася, його психологічне каліцтво.

Як уособлення якоїсь живої страшної потвори голод постає в оповіданні «Чорна хустка» Миколи Понеділка. Він «страшною зморою звисав над кожною хатою, тяжкими муками зазирав у сірі, засмучені вікна, мертвими очима втуплювався у село, – а то зривався і танцював свою перемогу на цвинтарі»¹². Змарнілі виснажені люди стали позбавлені всього людського, вони лише фіксують (не переживають, оскільки на це не вистачає фізичних сил) смерті своїх сусідів, родичів, знайомих.

Зіткана з болю головна героїня оповідання, Катря: вона малою втратила матір (та померла від туберкульозу), разом з батьком вони проживають тяжкі голодні часи, намагаються якось врятуватися. Страждання дитини пов'язані, з одного боку, зі втратою найріднішої людини, з іншого – ситуацією відсутності елементарних харчів, фізичним бажанням поїсти. Невипадково уві сні дівчина бачить матір, розмовляє з нею, радіє її одужанню й тут же скаржиться на голод, прохає у неї пампушки. «Катря простягає руки. Ось-ось діткнеться таці, схопить обома руками підсмажену з боків пампушку ... Але блідо-рожева хмара

⁸ Кобець О. Великий злочин маленького Михася. Сходить сонце. Нью-Йорк : Слово, 1961. С. 243.

⁹ Там само. С. 247.

¹⁰ Там само. С. 249.

¹¹ Там само. С. 250.

¹² Понеділок М. Чорна хустка. Говорить лише поле. Торонто – Канада : Гомін України, 1962. С.125.

розсоталася ... Мати зігнулася і з її долоні таця поковзнула ... Все бажане, їстівне розломалося й у безвість розлетілося...»¹³.

Катрине існування переслідують страхи. Дівчина боїться лишатися вдома сама, її лякають невідомі звуки, які вона чує час від часу. Вона здригається від вигляду кремезних чоловіків, що вдерлися в хату, аби відшукати й забрати щось їстівне. «Катря від того страшного, хрипливого голосу подалася до стіни і притиснулася, майже прилипла до неї спиною»¹⁴. Дівчина після їхнього візиту почуватися в небезпеці, боїться залишатися в хаті.

Почуття страху-провини охоплює Катрю, коли вона через свою дитячу недалекоглядність спричинила справжню трагедію для їхньої маленької родини: совети відібрали мішок борошна, який батько щойно виміняв у місті за найкращий килим. Автор мовить про тяжкі психологічні переживання обох: дорослого чоловіка, який корить себе, що дав волю тваринним емоціям і відлущував дитину, і Катрю, що так болісно сприйняла і свою розгубленість, і сльози найріднішої у світі людини. Страх перед майбутнім, страх залишитись без їжі, страх безпорадності, страх свідка голодування доньки – ці форми емпіричного страху репрезентовано автором у тексті оповідання.

Антиподом страху є хоробрість. Вона, на думку філософів, усвідомлюється як здатність вивищитись над інстинктом особистого самозбереження¹⁵. До сміливих вчинків можуть спонукати відчай, любов, дружба, порядність, взаємовиручка, справедливість. Катруся, дізнавшись про кучугуру мерзлої картоплі, що лежала в селі неподалік цвинтаря, наважується на відчайдушний сміливий крок. Дівчинка, перебуваючи у стані емоційного пориву, вирішує вночі піти по неї, щоб урятуватись з батьком від голоду. Вона умовляє себе й батька, що не боїться цього вчинку, що так вже робили їхні сусіди й потім смажили ту затхлу картоплю разом із цибулею і несказанно раділи тому, що хоч чимось могли вгамувати голод.

Авторське використання чорного кольору посилює трагізм ситуації у творі. Батько дістає зі скрині чорну материну хустку, щоб дівчинка покрила нею голову і стала не така помітна; чорні думки огортають дитину (вона усвідомлює ганебність вчинку: красти – завжди злочин), а ще – страх, який щодалі сильніше підступає до неї. «Її худенькі ноги тремтіли, вона раз-по-раз спотикалася, але, зціпивши зуби, безупинно

¹³ Понеділок М. Чорна хустка. Говорить лише поле. Торонто – Канада : Гомін України, 1962. С. 128.

¹⁴ Там само. С. 129.

¹⁵ Мовчан М. М. Страх як проблема буття людини в соціальному середовищі : монографія. Полтава : ПУЕТ, 2019. С. 265.